

WILLIAM MACK, *Proxeny and Polis. Institutional Networks in the Ancient Greek World*, Oxford, 2015, 432 p.*

În numărul precedent al revistei „Arheologia Moldovei” publicam un studiu referitor la istoricul cercetării instituției proxeniei în spațiul pontic¹, în contextul căruia formulam și unele observații privind istoriografia problemei în general. Cartea lui W. Mack, apărută ulterior predării manuscrisului nostru pentru tipar, ne obligă acum la un plus de reflecție, de această dată sub un spectru sensibil mai larg. Autorul, în prezent lector de istorie și cultură greacă antică la Universitatea din Birmingham, s-a format timp de zece ani la Universitatea din Oxford, unde și-a asumat această primă abordare de ansamblu în limba engleză a instituției proxeniei sub forma unei teze de doctorat. Contribuția lui anterioară în domeniu este mai degrabă modestă², dar mediul în care și-a desfășurat activitatea de cercetare, bibliotecile consultate de-a lungul timpului și numeroșii specialiști de prestigiu pe care a avut prilejul să-i abordeze ca parteneri de discuții³ i-au permis publicarea unei lucrări asupra căreia ar merita să atragem atenția și colegilor interesați din România.

Dacă ar fi să rezumăm în conformitate cu limbajul promoțional folosit de editor (Oxford University Press), „Proxeny and Polis ...” reconstituie rețelele care uneau orașele-stat grecești și fundamentul interacțiunilor politice și economice ale acestora, contribuie la studierea instituțiilor interstatale și interpretează baza documentară epigrafică, oferă traduceri ale textelor grecești, ca și un prim studiu sistematic al listelor de proxeni.

Datorită unor autori de talia lui Herodot, Tucidide sau Platon, dar mai cu seamă a celor peste 2500 de inscripții ajunse până la noi, *proxenia* este cea mai bine atestată instituție interstatală din antichitate. De aici, interesul

istoriografic aparte de care s-a bucurat în ultimele două secole. Ca atare, reexaminarea atestărilor și a opiniilor predecessorilor propusă de W. Mack este o binevenită actualizare a percepției actuale a structurii și dinamicilor interstatale din lumea elenă, ca și a transformărilor suferite de acestea odată cu expansiunea Romei.

Deloc întâmplător, autorul își începe demersul legat de istoricul cercetării prin citarea scrisorii trimise de L. Robert către B. Virgilio la 1 martie 1970⁴. Impresia lui Robert că „nu mai există nimic interesant pentru a fi descoperit în ceea ce privește proxenia” a fost influențată de scepticismul în creștere al istoriografiei anterioare cu privire la natura funcțională a proxeniei. De la sfârșitul secolului al XIX-lea savanții au început să vadă o contradicție între înțelegerea proxeniei ca un serviciu cvasi-contractual, care implica o obligație pentru *proxenos* să exercite atribuții specifice, cu aspectul onorific al acestui statut, care părea să prevaleze odată cu sporirea rapidă a numărului decretelor de proxenie în perioada elenistică. L. Robert semnaleză dezacordul său față de înțelegerea simplistă a declinului proxeniei ulterior perioadei clasice și a respins, în mod repetat, mitul istoriografic legat de „moartea” polis-ului după bătălia de la Chaironeia⁵. Dar neîncrederea marelui epigrafist față de proiectul intenționat și apoi abandonat de B. Virgilio, de a realiza un corpus al tuturor decretelor de proxenie existente (însoțit de un studiu introductiv)⁶, nu a constituit o modalitate de a ajuta în depășirea unei aporii istoriografice. Cu toate acestea, în perioada următoare scrisorii descurajatoare a lui L. Robert asistăm la un flux continuu de studii și monografii, referitoare la problematica proxeniei într-un sens mai larg sau legate de publicarea materialului documentar. O mențiune specială în acest sens ar merita contribuțiile lui F. Gschnitzer, Chr. Marek, Ph. Gauthier și D. Knoepfler⁷. Cele trei decenii de discuții istoriografice

* Recenzie elaborată cu sprijinul unui grant acordat de Consiliul Național al Cercetării Științifice din România, CNCS – UEFISCDI, în cadrul proiectului cu numărul PN-II-ID-PCE-2011-3-0054.

¹ V. Cojocaru, *Instituția proxeniei în spațiul pontic. Istoricul cercetării*, în: *ArhMold* 38 (2015), p. 7-24.

² În lista bibliografică de la p. 378 autorul citează doar patru articole proprii, între care unul în curs de apariție.

³ Persoanele și instituțiile cărora le sunt adresate mulțumiri apar menționate la p. VIII-IX.

⁴ Să ne fie permisă reproducerea integrală a acestei scrisori (apud W. Mack, *Proxeny and Polis...*, p. 4), importantă nu atât pentru atitudinea sceptică a unui savant de talia lui L. Robert, cât pentru înțelegerea aporiei la care ajunsese discursul istoriografic menit să provoace un atare scepticism: „L'étude? Ou je me trompe, ou il n'y a rien d'intéressant à trouver de nouveau sur la proxénie. C'est une question réglée, et Deo gratias, nous savons ce que c'est, nous pouvons l'expliquer aux débutants. Si le livre de Monceaux est épuisé, il n'y a qu'à le reproduire photographiquement. À mon avis, il n'y a, pour la proxénie, que la place d'un chapitre dans un manuel d'institutions grecques”.

⁵ Vezi L. Robert, *Les concours grecs. Discours d'ouverture du VIIIe Congrès international d'épigraphie grecque et latine. Praktika*

tu H' diethnous synedriou ellinikis kai latinikis epigraphikis Athina 3-9 Okt. 1982 (Atena 1984), în: L. Robert: *Choix d'écrits*, édité par Denis Rousset avec la collaboration de Philippe Gauthier et Ivana Savalli-Lestrade, Paris, 2007, p. 267-278 (aici 273): „Dans l'étude de l'histoire sociale de l'époque hellénistique et romaine existent au moins deux fables convenues, deux mystifications. La première est la mort de la cité grecque à Chéronée et, désormais, le rôle exclusif des rois”. Aduagă, M. H. Hansen – Th. H. Nielsen (ed.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Oxford, 2004, p. 16: „Some historians place the decline of the polis in C4 and its fall in the years after 338. The prevailing view, which we endorse, is that it persisted through the Hellenistic and Roman periods and disappeared in late Antiquity only after a long decline that lasted several centuries. The disappearance of the polis was gradual and imperceptible, just like its emergence”. Mai recent, vezi și Chr. Marek, *Geschichte Kleinasiens in der Antike*, München, 2010, p. 251: „Die Zeit der hellenistischen Königreiche gerade in Asien ist alles andere als eine Zeit der Dekadenz der Polis”.

⁶ B. Virgilio, *Rassegna di studi sulle prossenie greche*, în: *Rivista di Filologia e di Istruzione Classica* 97 (1969), p. 494-501.

⁷ A se vedea observațiile noastre mai detaliate legate de istoricul cercetării în studiul citat mai sus, n. 1.

de după teza de doctorat a lui Chr. Marek⁸ au condus la publicarea cărții asupra căreia atragem atenția în paginile de față.

Precizăm de la bun început că nu avem certitudinea că observațiile autorului s-ar întemeia pe un catalog al tuturor decretelor de proxenie publicate⁹, dar baza documentară pe care își sprijină aserțiunile, judecând după trimiterile frecvente la inscripții, este una cât se poate de amplă. La înțelegerea relației complexe dintre funcțiile onorifică și simbolică ale titlului de *proxenos* și serviciile practice asociate acestuia, autorul se bazează pe identificarea unui set coerent și stabil de așteptări, informative pentru modul în care contemporanii au conceput și au făcut uz de un asemenea titlu¹⁰. La lecturarea atentă a lucrării am notat o serie de aspecte mai importante sau care rămân discutabile, asupra cărora dorim să atragem atenția în continuare.

În subcapitolul referitor la sursele proxeniei (p. 9 și urm.) reținem că dintre cele peste o mie de *poleis* (mai exact 1040) catalogate în cadrul proiectului desfășurat sub egida „Copenhagen Polis Project” doar 180 au promulgat decrete de proxenie. Poate ar fi fost cazul să se sublinieze mai explicit că este vorba de o statistică relevantă doar pentru epocile arhaică și, mai ales, clasică. Pentru cetățile grecești din perioada elenistică, de când am avea cele mai multe documente (dacă facem abstracție de inscripțiile ateniene) încă nu dispunem de un repertoriu exhaustiv¹¹. Ca element de noutate, semnalăm complexitatea contextelor relevante pentru studierea instituției, de care ar fi ținut cont autorul și care apar enumerate la p. 10-11: liste și cataloage de *proxenoi*, monumentele funerare ridicate de sau pentru *proxenoi*, inscripții care cumulează diferite decrete de proxenie acordate unui singur individ (așa-numitele Ehrentafeln), un posibil catalog de la

Narthakion în care sunt enumerați toți proxenii altor cetăți al căror statut este recunoscut aici, locuri din teatre inscripționate ca aparținând unor anumiți *proxenoi*, dedicații făcute de proxeni, referințe la *proxenoi* care dau bani sau acordă împrumuturi cetăților din partea căror obținuseră titlul, antroponimul „Proxenos” cu derivate etc. Precizăm că pentru arealul Pontului Euxin doar unele dintre aceste contexte sunt relevante¹².

Supoziția autorului că nu toate decretelor de proxenie erau transcrise în piatră, de o asemenea cinstire bucurându-se doar cei care ar fi binemeritat într-un mod aparte sau proxenii cu un statut deosebit de înalt¹³, nu ni se pare neapărat sustenabilă, oricum nu în cazul cetăților pontice. Indiscutabil, până la noi nu au ajuns decât o mică parte din totalul documentelor care vor fi fost promulgate pe parcursul a peste jumătate de mileniu, dar estimarea unei cifre de minimum 1,2 milioane de proxeni (p. 15, cu n. 35) nu este decât un joc al imaginației. Nici faptul că din majoritatea cetăților care au acordat proxenii (cum ar fi Priene, de exemplu) nu cunoaștem decât câte cinci sau mai puține documente nu ni se pare un argument credibil în sensul că majoritatea hotărârilor în respectivele *poleis* nu vor mai fi fost transpuse în piatră. În lumea pontică avem cetăți dintre cele mai importante, cum ar fi Byzantion sau Sinope, de unde s-au păstrat doar câte patru decrete de proxenie, sau chiar niciunul la Heraclea Pontica. Să deducem de aici că la Heraclea decizii dintre cele mai importante pentru comunitate nu vor fi fost transcrise în piatră și afișate în locurile publice? Sau poate, mai degrabă, instituția nu a jucat un rol peste tot în lumea orașelor-stat grecești și nu a funcționat mereu cu aceeași intensitate? Altfel cum explicăm că din cele peste o mie de *poleis* catalogate pentru epocile arhaică și clasică doar 180 decretează proxenii? Iar în ceea ce privește statistica

⁸ *Die Proxenie*, Frankfurt am Main [et al.], 1984.

⁹ Baza de date online, anunțată la p. IX (... a comprehensive catalogue of all surviving attestation of proxeny in the literary and the epigraphic sources), încă nu există pe site-ul semnalat. La p. 9 autorul afirmă că ar exista 2500 de decrete de proxenie sigure și cca. o mie de inscripții fragmentare care în majoritate ar putea fi identificate foarte probabil cu decrete de proxenie.

¹⁰ Vezi p. 8: „I propose a new model for interpreting proxenia and understanding the complex relationship between proxeny's honorific and symbolic functions and the practical services associated with it. This model is based on the identification of a coherent and stable set of expectations that informed the way in which contemporaries conceived and made use of this role – a 'proxenos-paradigm'”. Cf. p. 23: “This chapter therefore proposes a new model for understanding how proxenia was used and understood, and how it could both be honorific and at the same time oblige the recipient to perform certain sorts of service for the granting polis. It argues that proxenia, as an institution, derived meaning from a widespread and stable understanding of what *proxenoi* should be and do, a model of proper *proxenos* behaviour which I term the *proxenos-paradigm*”.

¹¹ Lucrarea lui G. M. Cohen, *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands and Asia Minor*, Berkeley, 1995, ar putea suplini doar parțial această deficiență.

¹² De exemplu, pentru listele sau cataloagele proxenilor

avem două documente fragmentare doar la Calchedon. Nu cunoaștem practic nici atestări ale numelui „*Proxenos*” cu derivatele. În LGPN IV, p. 292 există o singură ocurență a numelui Πρόξενος pentru Scythia, dar este vorba despre o inscripție pe un vas (care ar putea fi de import). Am mai avea un Ἡρόδοτος Πρόξενου la Olbia (SEG 56, 1710; cf. W. Mack, *Proxeny and Polis ...*, p. 110, n. 77), doar că lectura patronimicului rămâne discutabilă. Altfel, la p. 110, W. Mack scrie despre 134 atestări pe ansamblul lumii grecești.

¹³ P. 15: „The inscription of proxeny decrees was thus not merely partial, it was also usually selective – an honour more likely to be granted to precisely those honorands who were already exceptional for some reason or of particularly high status”. Cf. p. 23: “It is clear that the inscription of decrees was highly selective – and therefore that our surviving sample of *proxenoi* is biased – but, because they construct a stereotype, these formulaic elements of *proxenos*-descriptions can nonetheless be taken as representative evidence of the way in which proxenia was conceived”. În n. 44 de la p. 101 afirmația autorului în acest sens pare mai puțin categorică: “This sample, of course, despite being very large, is not complete – though whether this is simply because some inscribed decrees have been lost or, as is also possible (subliniat în italic de V. Cojocaru), not all proxeny decrees were inscribed, is impossible to know”.

propusă de autor în n. 32 de la p. 14 (735 decrete la Delphi, 239 la Delos sau 207 la Oropos), ar fi fost important de precizat că este vorba de centre religioase panelene, în care *proxenia* și *theorodokia* se suprapuneau în mare măsură.

Mai relevantă ni se pare reflecția legată de limbajul convențional al decretelor de proxenie¹⁴, dar atragem atenția că este vorba doar de motivația acordării onorurilor, fără a putea vorbi de o generalizare. Într-adevăr, documentele redactate pe ansamblul lumii *polis*-ului respectă un tipar mai mult sau mai puțin asemănător, dar există și destule particularități în cazul fiecărei comunități. Pentru arealul Pontului Euxin, de exemplu, practic nu există motivații întrutotul identice de la o cetate la alta, iar în cazul aceluiași oraș-stat trebuie să ținem cont și de evoluția formularului¹⁵. Totodată, avem destule situații în care motivația este cât se poate de concretă, cum ar fi în cazul lui Epikrates, fiul lui Nikoboulos, din Byzantion, onorat, cel mai probabil la Olbia, în plină epocă elenistică (când exprimarea inscripțiilor onorifice în general tinde să devină tot mai redundantă)¹⁶. Am mai putea invoca destule alte exemple în acest sens, nu doar din lumea pontică, dar mai amintim aici doar pe Glaukias, fiul lui Aristomenes, din Callatis, care a fost onorat la Mesambria, cândva în secolul al III-lea a. Chr., pentru faptul că în calitatea lui de dascăl „petrecând mulți ani în cetate, s-a comportat cum se cuvine în toate celelalte privințe, și s-a arătat plin de răvnă în a se ocupa de educația elevilor săi”¹⁷.

Merită atenție și reflecțiile asupra eredității titlului de *proxenos* (p. 52), de mai mare relevanță în perioada clasică

¹⁴ Vezi, de exemplu, p. 29: „This language reflected and reinforced citizens' expectations of their city's *proxenoi*, but it also shaped their understanding of the relationship they had with any cities which had named them *proxenoi* and, indeed, informed them of the attitude and actions appropriate if they had any ambitions to become *proxenoi* of another community. Expressed in the continuous present, this paradigmatic description of the individual named *proxenos* also reached into the future. The honorand was named *proxenos* because he did and would continue to behave like one”

¹⁵ De acest aspect ne-am ocupat pe larg cu alt prilej, vezi V. Cojocaru, *Evoluția formularului decretelor de proxenie în spațiul pontic*, în: *Pontica* 47 (2015), p. 403-416.

¹⁶ Syll.³ 707 (cf. ISM I 65), r. 8-24: „Acesta, odată sos[ist]a, a luat multe măsuri avantajoase (pentru comunitate) în ceea ce privește lucrările concesionate. Conformându-se împrejurărilor, care erau nefavorabile pentru oraș, a acceptat acele retribuții pe care poporul le-a considerat de cuviință. Războiul olatic fiind anunțat, a pregătit, cu iscusința și zel, (măsuri) necesare într-un moment dificil. Un timp după aceea, poporul trebuind să aleagă supraveghetori ai zidurilor, pe doi ani, la cererea synedrilor a condus (lucrările) cu folos. În timpul șederii sale, mulți ani la rând, a continuat să trăiască fără reproș și să se arate în continuare binevoitor fata de popor”. Această expunere a motivelor nu e nici paradigmatică și nici construită în registrul prezentului continuu, iar onorurile sunt acordate nu ca o proiecție a așteptărilor de viitor ale comunității din partea lui Epikrates, ci „pentru meritul său și pentru bine[fa]cerile față de cetate”. Ca atare, nesustenabilă ni se pare și distincția tranșantă pe care W. Mack o

face decât în epoca elenistică, dar nici de data aceasta nu credem că am putea accepta o generalizare. Fără îndoială, anterior bătăliei de la Chaironeia și campaniilor în Asia ale lui Alexandru legăturile unui individ devenit *proxenos* cu patria de origine aveau șanse mai mari de a fi menținute generații la rând. Totuși, în pofida unei mobilități sporite a persoanelor în secolele ulterioare, raportarea la cetatea de baștină a indivizilor onorați prin decrete de proxenie rămâne importantă inclusiv în cazul celor care au binemeritat în calitate de consilieri la o curte regală. De exemplu, decretele promulgate pentru Eudamos, fiul lui Nikon, din Seleukeia, consilier al regelui Antiochos al IV-lea, onorat de Byzantion¹⁸ și Calchedon¹⁹, au ajuns la cunoștința noastră după copile afișate în cetatea natală din Cilicia și nu la curtea lui Antiochos²⁰. În acest sens, suntem de acord cu W. Mack că *proxenia* continuă să fie și în epoca elenistică o instituție inter-*polis*²¹.

În demersul de cercetare propriu întreprins, W. Mack se distanțează, în repetate rânduri, de teza de doctorat anterioară a lui Chr. Marek²². Principalul reproș (dacă ne putem exprima astfel) adresat cercetătorului german s-ar referi la faptul că acesta ar fi comis eroarea de a considera informațiile cunoscute despre un anume individ ca pe un fapt relevant în explicarea acordării proxeniei într-un caz particular. Altfel spus, nu ar fi sesizat diferența între a folosi informația despre cei onorați atestată în decrete și interpretarea motivelor acordării onorurilor, asupra cărora inscripțiile în cauză ar păstra tăcerea²³. Personal, nu credem că o poziționare atât de tranșantă față de metoda de cercetare folosită de

face între descrierea la trecut a binefacerilor unor cetățeni proeminenți precum Boulagoras din Samos ori Protogenes din Olbia (p. 39-40) și cea la prezentul continuu din decretele de proxenie.

¹⁷ IGBulg I² 307 bis, r. 6-11 (cf. IGBulg I², addenda; IGBulg V 5087; SEG 45, 870): „(...) δι|ατετριφώς ἐν τᾷ πόλει πλε|ονα χρόνον ἐν τε τοῖς λοι|ποῖς εὐτάκτως ἀνεστρέφη {ἀνεστράφη} | καὶ πρόθυμον ἑαυτὸν παρε|ῆχετο εἰς τὴν ἐπιμέλειαν | τῶμ| μαθητᾶν”.

¹⁸ IK 58, 1, r. 34-64 (cf. Syll.³ 645, r. 50-64).

¹⁹ IK 20, 1, r. 65-80 (cf. Syll.³ 645, r. 65-80).

²⁰ Cf. W. Mack, *Proxeny and Polis ...*, p. 121: „A similar dossier of proxeny decrees inscribed for Eudemus, son of Nikon, at his home city of Seleukeia in Kilikia, attests a comparable interest in his social standing there”. În frazele anterioare autorul se referise la Nikomedes din Kos.

²¹ P. 52: „The evidence overwhelmingly suggests that there were and that proxenia was and continued to be conceived of as a primarily inter-polis institution”. Cf. p. 84: “(...) proxenia continued to be understood and used in more or less the same way, throughout the late Hellenistic period, at least until the end of the first century BC”. Aceeași idee este continuată la p. 87.

²² Vezi, mai sus, n. 8.

²³ P. 59-60: „This sort of analysis also makes the mistake of assuming that the information we happen to know about a particular individual is the relevant fact for explaining a particular grant of proxenia. (...) There is, of course, a difference between using the information about honorands provided by specific decrees to interpret their grants and drawing prosopographical connections to infer motives about which the decrees themselves

Marek ar putea oferi o alternativă mai credibilă. Apelând la o exprimare metaforică, observăm că dacă savantul german, într-adevăr, de multe ori nu vede pădurea din cauza copacilor, cercetătorul englez, la rândul său, nu mai distinge copacii din cauza pădurii. O dată în plus, generalizările ar fi de evitat, ținând cont de evoluția instituției și de complexitatea manifestărilor acesteia în funcție de cetate, epocă și context. Dar depășirea acestei aporii considerăm că va fi cu adevărat posibilă doar după întocmirea unui catalog exhaustiv al evidenței documentare pe ansamblul *oikoumenei*, ceea ce ne amintește de proiectul intenționat de B. Virgilio și de răbufnirea de orgoliu manifestată de L. Robert, despre care aminteam mai sus.

Un alt aspect important adus în discuție se leagă de rolul pe care un *proxenos* și-l asumă ca intermediar între două *poleis* (p. 71 și urm.). Și de această dată evidența documentară ajunsă până la noi ar permite argumentarea unor opinii contrare (o dovadă în plus că logica exegezei moderne nu percepe întotdeauna adecvat complexitatea nuanțelor unui fenomen antic), dar interpretarea propusă de W. Mack ar fi în opinia noastră un pas înainte prin comparație cu viziunea anterioară a lui A. Gerolymatos²⁴. A înțelege instituția proxeniei ca pe un sistem organizat de spionaj constituie fără îndoială o exagerare, în pofida unor exemple concrete care ar putea fi invocate în acest sens. Ar trebui să ținem cont de faptul că *polis*-ul de origine al unui individ care a obținut titlul de *proxenos* din partea altei cetăți putea profita în egală măsură de pe urma onoarei acordate cetățeanului propriu. Altfel spus, în relațiile inter-*polis* proxenii erau persoanele cele mai potrivite în a-și asuma roluri diplomatice ori de câte ori cetățile de origine aveau de rezolvat vreun litigiu sau de obținut vreo favoare prin raportare la cetățile de adopție²⁵. Mai mult, personaje influente ale vremii ajung uneori să stabilească și să întrețină punți de legătură între trei sau mai multe *poleis*. De exemplu,

remain silent”.

²⁴ A. Gerolymatos, *Espionage and treason: a study of the proxenia in political and military intelligence gathering in classical Greece*, Amsterdam, 1986.

²⁵ Important de reținut și concluzia pertinentă la care ajunge W. Mack la p. 102: „The proxeny networks of poleis were in fact heavily dependent on private networks. In large part, the *proxenoi* of a polis would have comprised the private connections of its citizens appropriated and transformed into a public network. Individuals, in creating these links and in putting them forward for proxeny, played an essential role that was sometimes recognized in the decrees themselves”.

²⁶ ISM II 5, r. 18-21: (...) ἔ]γγραφ[ε]ν δὲ [ἄς πο]τ[ε] τοῖς Τυρανοῖς ἔδοξε νέ]μειν, τὰς α[ὐτὰς τιμὰς τοῖς Τομίταις διδόν]θαι.

²⁷ Este vorba despre capitolul al III-lea, intitulat „Proxeny Networks. The Horizons of Poleis”, p. 148-189. Documentele, însoțite de comentarii, sunt reproduse în Appendix, p. 286-362.

²⁸ P. 179: „By recognizing the range of sizes and patterns of distribution attested in these fragmentary lists of *proxenoi*, it

Nilos din Tyras a propus la Olbia să se acorde și tomitanilor aceleași privilegii pe care olbiopolitiții le-au decretat cândva pentru cei din Tyras²⁶.

Printre elementele de noutate importante pe care le aduce cartea de față s-ar număra și gradul sporit de atenție, prin comparație cu cercetările precedente, acordat listelor și cataloagelor de proxeni, cărora le este dedicat un capitol distinct²⁷. Lista cetățitorilor de unde avem atestări în acest sens apare la p. 155, iar dintre *poleis* pontice figurează, sub semnul probabilității, doar Calchedon. Tocmai existența unor asemenea liste, unele menționând sute de nume, îl determină pe autor să postuleze existența unei rețele de relații intense inter-*polis* pe ansamblul Mediteranei, în cadrul căreia ar fi activat în orice moment un număr minim de 50.000 de *proxenoi*²⁸. Cifrele invocate rămân doar orientative, ca să nu spunem speculative, iar pentru lumea pontică evidența documentară nu ne permite să subscriem fără serioase rezerve la ideea unei rețele atât de intense, având la dispoziție practic doar hotărâri ale Sfatului și/sau Adunării poporului promulgate individual. Dar nu avem nici un dubiu că numărul total al documentelor transcrise în piatră pe parcursul celor peste 600 de ani, cât a funcționat instituția în arealul Pontului Euxin, va fi fost mult mai mare față de cele 174 de atestări de *ateleia*, *proxenia* și *politeia* catalogate de către noi până în acest moment²⁹.

Ar mai fi destule alte aspecte importante care ar merita măcar semnalate, cum ar fi – de exemplu – problema declinului proxeniei prin corelație cu expansiunea Romei³⁰, dar la final am mai dori doar să relieffăm locul pe care îl ocupă documentele din Marea Neagră în contextul discuției de ansamblu propuse de W. Mack. Inscricțiunile din cetățile pontice apar menționate destul de frecvent și sunt interpretate pertinent³¹. Nu putem fi de acord doar cu unele generalizări, precum observația de la p. 246 (întemeiată doar pe decretul de la Byzantion pentru Orontas, fiul lui Ababos, de la Olbia) legată de pierderea conținutului

is possible to begin to imaginatively repopulate Greek world with its vibrant proxeny networks; to visualize the tens or even hundreds of thousands of unidirectional proxeny links which would have criss-crossed the Mediterranean at any time, connecting poleis to their peers; and then to look beyond them, to appreciate the intensity and frequency of inter-polis interaction which these links both implied and facilitated”. Cifra de minimum 50.000 de *proxenoi* implicați în orice moment în „network” pe ansamblul Mediteranei apare la aceeași pagină, în n. 83.

²⁹ Ne referim la baza documentară a cercetării noastre monografice „Instituția proxeniei în spațiul pontic” (vezi V. Cojocaru, *Instituția proxeniei în spațiul pontic / Die Proxenie im Schwarzmeerraum*, Cluj Napoca, 2016, p. 153-157).

³⁰ Să ne fie permis a cita aici doar una dintre concluziile la care ajunge autorul (p. 249): „The Roman Empire, however, is not a sufficient explanation in itself for the decline of proxenia”.

³¹ Doar cu titlu de exemplu – ISM I 32 (Histria), la p. 30, n. 20; decretul Protogenes de la Olbia, la p. 39-40; IGBulg I² 41 (Odessos), la p. 58, n. 124; IGBulg I² 43 (Odessos), la p. 86, etc.

instituțional al proxeniei în cetățile pontice către sfârșitul epocii elenistice. Asupra altor aspecte discutabile sau neglijate ale cărții „Proxeny and Polis. Institutional Networks in the Ancient Greek World”, prin raportare la evidența epigrafică din zona de care ne ocupăm noi înșine, vom avea prilejul să ne pronunțăm mai pe larg în monografia noastră „Instituția proxeniei în spațiul

pontic”. Dar dincolo de eventualele neîmpliniri și controverse, considerăm cartea lui W. Mack ca pe o lectură importantă, care îndeamnă la reflecție și care va rămâne un jalon important în orizontul istoriografic aferent proxeniei și instituțiilor grecești în general.

Victor Cojocaru